

(KAZAN) TATAR TÜRKÇESİNDE İMÉŞ

Adnan Rüştü KARABEYOĞLU*

ÖZET

(Kazan) Tatar Türkçesindeki dolaylılık işaretleyicisi *iméş* ek-fiil parçacığı söz diziminde bulunduğu yer bakımından değişkenlik gösterir. Yazıda ek-fiil parçacığının dolaylılık kullanımları ve anlam yayılımları bu değişkenliğe bağlı olarak ele alınmış; ayrıca cümlede önemli bilgiyi vurgulama işlevine de sahip olan *iméş*'in bu işlevi üzerinde de durulmuştur. Bunların yanında bu ek-fiil parçacığının emir ve istek kipi ile uyumlu olmadığı bilgisinin aksine emir ve istek kipi ile kullanıldığı da gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: (Kazan) Tatar Türkçesi, dolaylılık, *iméş*, ek-fiil parçacığı, pragmatik anlam, modal söz.

İMÉŞ IN (KAZAN) TATAR

ABSTRACT

The copula particle *iméş* which serves as an indirectivity marker in Kazan Tatar shows syntax varies in its position. In this paper, pragmatic extensions and indirective uses of this copula particle are shown according to its position in the structure. And it is also focused on its feature which is used for emphasizing the important knowledge in sentence. In contrast to knowledge that Turkic indirectives are not allowed in non-indicative moods such as imperative and optative, it is also seen in uses which combine with imperatives and optatives.

Key Words: (Kazan) Tatar, indirectivity, *iméş*, copula particle, pragmatic extensions, modal word.

1. Giriş

Bu çalışmada (Kazan) Tatar Türkçesindeki dolaylılık işaretleyicisi (İng. indirectivity marker) *iméş* (< ET. *ermiş*) ek-fiil parçacığının (copula particle) dolaylılık kullanımları ve anlam yayılımları (pragmatik anlamları) gösterilmeye çalışılacaktır. Yazıda dolaylılık için Johanson'un (2000, 2003) Türkçe açısından ortaya koyduğu ölçüler esas alınacaktır.

İsim ve fiil yüklemeleri (*meçit iméş*, *hatun iméş*; *bulgan iméş*, *yaza iméş* vb.) üzerine gelebilen *iméş* hem dolaylılık kullanımında hem de konuşanın bildirdiği bilgiye yönelik kişisel (idrakî ve duygusal) tavrını içeren anlamlar taşımada (Kazan) Tatar Türkçesinde söz diziminde bulunduğu yer bakımından değişkenlik gösterir¹. Söz dizimindeki bu değişkenliği onun zikredilen kullanım ve

* Doç. Dr., Kocaeli Ü. Fen-Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Böl. El-mek: adnan.karabeyoglu@kocaeli.edu.tr

¹ Bu ek-fiil parçacığının söz dizimindeki yer değişkenliği (Kazan) Tatar Türkçesi yanında, Özbek (*Emişki*, *Päxtäqäynärgä özgä säyyäräliklär tüşgän emiş!* "Güya, Pahtakaynar'a yabancı gezegenden gelenler inmiş imiş!")

taşıdığı anlamlar yanında, aynı zamanda, cümledeki önemli bilgiyi vurgulama işlevi yüklediğine de işaret eder². (Kazan) Tatar Türkçesi sözlüklerinde (TTAS I 1977: 387, Öner 2009: 118, TRS 1995: 106, RTS 1996: 207)³ madde başı olarak *dedikodu*, *şayia* anlamlarıyla isim; ihtimal, şüphe, yergi vb. bildiren *acaba*, *güya*, *sanki* anlamlarıyla modal söz olarak gösterilen ve yine (Kazan) Tatar Türkçesi üzerine yazılan gramerlerde (Hangildin 1959: 302-305, TG II 1993: 298-304) *modal söz* bahsinde ele alınan *iméş*, böylece, bir yüklem sonu takısı (clitic) olmaktan çıkarak bağımsız bir sözlük unsuru olarak kelime türü bakımından isim ve edat, söz diziminde icra ettiği görev bakımından zarf unsuru konumuna da taşınabilmektedir.

İméş'in gramatikal tasnifteki bu yeri ve sözlüklerdeki anlamlarına [güyâ (derler, derler ki, denir ki), sanki, acaba], onun, konuşanın olaya karşı idrakî ve duygusal algılarını taşıyan dolaylılık anlatımı ve dolaylılık ifadesindeki *uzaklık*, *mesafe* kavramı (Johanson 2003: 283) vasıtasıyla ortaya çıkan kullanımlarının temel teşkil ettiği açıktır. Ancak, bu durum, yani cümlede farklı konumlara yerleşmesi ve bağlamla irtibatlı bir takım pragmatik anlamlar taşınması, sözlüklerdeki anlamları, gramatikal tasnifteki yeri vb., onun, bir yüklem sonu takısı olan ek-fiil parçacığı olmaktan bütünüyle çıkarak veya ayrılarak dolaylılık merkezli anlatımından sıyrılıp (her ne kadar dolaylılık anlatımları farklı kelime türleriyle sağlanabilse de Bk. Aikhenvald 2004: 8-11, 271-287; De Haan 2005, Peterson ve Déchaine ve Sauerland 2010) tamamen modal bir söz hüviyeti⁴ edindiği şeklinde yorumlanmamalıdır çünkü, *iméş* hâlen, dolaylılık işaretleyicisi olarak kullanıldığı cümlenin ister başında veya cümle unsurları arasında ister yüklemden sonra yer alsın, bu anlatımını kuvvetle ve açıkça taşımaktadır. Nitekim bu husus *iméş*'in (Kazan) Tatar Türkçesindeki diğer bir dolaylılık işaretleyicisi *iken* ile mukayesesinden ve örneklerdeki kullanımından da anlaşılmaktadır. Aşağıda ele alınacak anlam yayılımları ise, esasen, onun dolaylılık anlatımında konuşanın olaya karşı idrakî ve duygusal algılarını taşıma kabiliyetinden kaynaklanmaktadır (Bk. Johanson, 2006: 73, 82).

Türkiye Türkçesindeki *Imış*'in yüklem sonu takısı olarak (predicate-final clitics) dolaylı tecrübe; yeni bilgi/şaşıрма; aktarma, hikâye anlatımı, yapmacıklık anlamları taşıdığı (Aksu-Koç 2000: 16-22); isim yüklemlerine eklendiğinde ise dolaylılık işaretleyicisi olarak onlara farklı bakış, zaman ve modal anlamlar yükleyebildiği ifade edilir (Csató 2000: 36). Bu bakımdan incelemede esas olarak söz dizimindeki değişkenliği eşliğinde (Kazan) Tatar Türkçesinde *iméş*'in dolaylılık kullanımları ve anlam yayılımları gösterilmeye çalışılırken bu kategorilerle (Johanson 1971'e göre) ilgisine de gerektiğinde değinilecektir. Yazıda örnek tutulan metinler için (Kazan) Tatar Türkçesinin e-gazete, e-kitap vb. genel ağ (internet) kaynakları tercih edilmiştir.

(Dostmuhämmäd 1995: 44), Başkurt Türkçesi (*İméş bende köslö /.../ "Güyâ köle güçlü /.../"* <http://komartky.ru/>) gibi bazı Türk lehçelerinde ve Kıbrıs ağzında da (*Miş sonunda aşkı ilan etdi* = ST [Güya / söylediğine göre] Sonunda aşkı ilan etmiş.) görülür (Demir 2002). Türk dünyasının biri Kuzey-Batı, diğeri Güneydeki iki ayrı coğrafyasında müşahade edilen bu değişkenliğin sebebinin, üslupla ilgili yanı bir tarafa, komşu dil ilişkileri ile irtibatlı olarak (kopyalama ve yö nü bakımından) değerlendirilmesi mümkün ve tartışılabilir bir husustur.

² Kıbrıs ağzında söz dizimindeki yer değişkenliği vasıtasıyla önemli veya yeni bilgiyi vurgulama işlevi için Bk. Demir 2002.

³ *İméş*'in Rusçadaki karşılıkları *budto bi*, *govoryat*, *mol*, *yakobi*, *deskat* olarak verilir. *İméş*'in [*i-* (< ET. *Er-* "var, mevcut bulun-, bir yerde bulun-" Bk. Karabeyoğlu 2009) + *miş* "geçmiş zaman eki"] dolaylılık kullanımı *yakobi*'nin [*yako* "orada" (< Grekçe *ekai* "ekhei") + *bi* "ol- fiilinin geçmiş zaman şekli" (< *bit* "olmak" Bk. <http://etymolog.ruslang.ru/>)] dolaylılık kullanımıyla örtüşür. Bu ilgiyle, *yakobi*'nin dolaylılık kullanımı; *budto bi*, *mol* ve *deskat* ile mukayesesini için Rakhilina (1996) ve Levontina (2011)'ya bakılabilir.

⁴ Burada *modal söz* ibaresi ile ilgili şu bilgileri vermekte fayda buluyoruz: Tatar Türkçesi üzerine yazılan gramer ve sözlüklerde *modal söz* ibaresi kelime türü bakımından *isim* ve *edat*, söz diziminde icra ettiği görev bakımından *zarf* unsuru hükmünde bir kelimeyi gösterir (Bk. Hangildin 1959: 302-305, TG II 1993: 298-304, TTAS I 1977: 387) Oysa, dil bilim terimi olarak *modal* kelimesi bir sözün gereklilik ve olasılığının (veya ihtimalinin) anlatımı ile ilgili olan modallik kategorisindeki (Bk. Johanson 2009, Fintel 2006, Portner 2009: 1-8, Vaidya 2011). bir dil unsuruna işaret eder. Bu yazıda *iméş* kelimesinin dolaylılık anlatımı ile *modal söz* arasında kurulan karşıtlık sadece onun *ek-fiil parçacığı* ve az önce zikredilen *zarf* kullanımı arasındaki karşıtlığa atfi taşımakta; kanıtsallık ve modallik kategorilerine yönelik bir atfi bildirmemektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/1 Winter 2012

2. Dolaylılık anlatımı

Bilginin kaynağını⁵ esas alan bir dil bilim kategorisi (Aikhenvald 2004: 3) olan kanıtsallık (evidentiality)⁶ altında ele alınan dolaylılık (Bk. Johanson 2003: 274: 2. Indirectivity as an evidential category) kategorisinde bir olayın anlatımında (Türkçedeki görünümü için) Johanson, bilginin kaynağının, yani bilginin nasıl edinildiğinin veya hangi yolla (aktarım, çıkarım, algı) alındığının önemli olmadığını, esas ölçünün anlatılan olayın şuurlu bir öznenin tepkisi/kabulü ile dolaylılık işaretleyicileri vasıtasıyla sunulması olduğunu; bu bakımdan dolaylı sunulan bilginin bir aktarıma, çıkarıma veya doğrudan algıya dayanabileceğini ifade eder (2000: 61, 70-71, 81-82; 2003: 274).

Bu açıdan bakıldığında, (Kazan) Tatar Türkçesinde *imêş* ek-fiil parçacığının, ilgili olduğu cümlelerin başında veya yükleminden sonra, dolaylılık işaretleyicisi olarak aktarım, çıkarım ve algısal olmak üzere bilgi kaynağının üç türünde de kullanıldığı görülür.

- (1) a. *Meselen bézden yırak tügél Kéner yaklarında ul moda da bulgan. Ul yaklarda awıl başında bér niçe cil tégérmené bula, dip söyliler idi. Tünterñiñ cil tégérmené Esmá baynıñ bulgan imêş. /.../ İmêştér, Esmá bay anı kémgedér satıp, /.../.* (www.tuntarem.narod.ru/kitap/6-485-568.doc).

“Mesela bize yakın olan, Kéner taraflarında bu moda da olmuş. O taraflarda köy girişinde birkaç yel değirmeni var, diye söylerlerdi. Tunter (köyünün) yel değirmeni oranın zenginlerinden Esmá’ya aitmiş /.../ Derler ki, Esmá zengini onu birine satıp, /.../.”

Yukarıda, (1) a., bilgi kaynağı türü bakımından aktarmaya dayalı (kendisinin algı veya çıkarımı dışında başkalarından öğrendiği = yabancı kaynak) bilgiyi içermektedir. Örnekte, konuşanın olaya bakışı, konuşma anı itibarıyla zaman bakımından öncekilik (anteriority), fiilin görünüşü açısından bitmişlik (perfectiveness) ve art-sınır (postterminality) bildiren *-gan* eki vasıtasıyla verilmektedir. *Cil tégérmené Esmá baynıñ bulgan* cümlesinde başlama anı safhası ve başlama anı aşıldıktan sonraki safhası olmak üzere iki safhalı bir fiil olan *bul-* başlama anına, yani ait olma durumunun başladığına değil, süre safhasına atıfla yer alır; ancak, bu safhanın da *-gan* ekinin bitmişlik anlatımıyla tamamlandığı bildirilir. Bu çerçevede *ait olma / sahip olma* geçmişte bir süre devam etmiş ve yine geçmişte sona ermiş bir olaydır. Bu husus bağlamdan (*Esmá bay anı kémgedér satıp*) da açıkça teyit edilmektedir. Olayın bildiriminde *imêş*, konuşanın sahip olduğu bilginin (= *cil tégérmené Esmá baynıñ bulgan*) yalnızca dolaylılık anlatımıyla sunulmasına imkân tanır. *İmêş*’in yokluğunda dolaylılık anlatımını (burada) *-gan* eki üzerine alacaktır. Ancak, bu durumda ifadede dolaylılık anlatımından çok olayın kendisi öne çıkacaktır.

⁵ Aikhenvald, bilgi kaynağı sistemini iki, üç, dört, beş ve daha fazla seçenekli olarak sınıflandırır. Bu sınıflandırma içinde Türkçeyi iki seçenekli sistem içinde 2. tipte (A.2. Non-firsthand versus everything else) gösterir (2004: 25-30; ayrıca, Türkçenin hangi tipte olduğu ile ilgili görüşler için Bk. Age.: 39-41) ve bilgi kaynaklarını ise I. Görsel, II. Görsel olmayan, III. Çıkarım, IV. Varsayım, V. Aktarım VI. Alıntılama olarak verir (2004: 23-66). Bunun yanında bilgi kaynağı türleri: Dolaysız: a) Görsel, b) İşitsel, c) Diğer duyular; Dolaylı: a) Aktarımsal: İkinci el, üçüncü el, folklor, b) Çıkarımsal: a) Sonuca dayalı, b) Yordama dayalı şeklinde de gösterilir (Bk. Özmen Veld 2006).

⁶ Burada, dolaylılık kategorisi ve tanımı Aikhenvald (2004)’e göredir. Bununla birlikte ifade etmek gerekir ki, kanıtsallık kategorisi Aikhenvald’de ayrı bir dil bilim kategorisi (“Evidentiality is a category in its own right, and not a subcategory of any modality ...” 2004: 7) olarak ele alınırken Palmer’de önermesel kiplik (propositional modality) altında bilgisellik ve kanıtsallık kipliği şeklinde (“Epistemic and Evidential systems are the two main types of Propositional modality ...” 2001: 8) ele alınmaktadır (Bu hususa işaret için ayrıca Bk. Aksu-Koç vd. 2009; Özmen Veld 2006). Palmer’da bu ikisi arasındaki ayırım ise konuşanın, bilgisellik kipliğinde (epistemic modality), önermenin gerçeklik durumu hakkında hüküm ileri sürmesi, kanıtsallık kipliğinde önermenin kanıtlarına işaret etmesi şeklinde verilir (2001: 8; ayrıca Bk. Özmen Veld 2006).

- (1) b. *Min hastahanege kilgeç, bér balanıñ anası tawış kuptarıp yata idé. Miné küргеç, kızın miném ulım dawalawın eytté, imés, ul anıñ kızın tiyésénçe dawalamagan, yötkerüwé bétmegen kilés dawalawı tuktatkan.*

(<http://www.kaefnichek.ru/post/view/270/16/2327>).

“Ben hastaneye geldiğimde, bir çocuğun anası yüksek sesle konuşuyordu. Beni görünce, kızımı benim oğlumun tedavi ettiğini söyledi, diyor ki o, onun kızını gerektiği gibi tedavi etmemiş, öksürüğü kesilmeden tedaviyi (yarıda) bırakmış.”

Bilgi kaynağı türü bakımından yine aktarıma dayalı (= yabancı kaynak) bir bilginin (*anıñ kızın tiyésénçe dawalamagan, yötkerüwé bétmegen kilés dawalawı tuktatkan*) sunulduğu (1) b. örneğinde *imés*'in söz diziminde yer değiştirdiği görülmektedir.

- (2) a. *Mén barı Hodanıñ hikmeté bélen bile buldım, -dip, nikadar gozérler itse de bu törék haman kıynamakta, gozér itken sayın bér tayak birmekte. Bu biçara añladı, her süzge bér tayak mökarrer, imés. (miras.belem.ru/system/files/Ebugalisine.doc).*

“Ben, sadece Allah'ın hikmeti ile böyle oldum, diye, ne kadar özürler dilese de bu Türk daima vurmakta, özür diledikçe sopa atmakta. Bu biçare anladı ki her söze bir sopa mukarrer, imiş.”

- (2) b. *Aların advokattarı Ferit Welıyev kotırtıp yata. İmés, minnen akça sawalar da, bülüşeler.*

(<http://www.gabdelfat.ru/stat/apas.html>).

“Onları avukatları Ferit Welıyev kudurtup duruyor. Güya, benden para sağacaklar da bölüşecekler”.

(2) a. örneğinde bilginin kaynağı konuşanın tecrübî yoldan (*gozér itken sayın bér tayak birmekte*) çıkarımına (*añla-*) dayanmaktadır. Kaynağı konuşanın kendisi olan *her süzge bér tayak mökarrer* bilgisi konuşanın doğrudan tecrübî bilgisine dayanmakla birlikte *imés* ek-fiil parçacığı vasıtasıyla dolaylılık anlatımı üzerinden verilmektedir. (2) b. örneği ise, taşıdığı pragmatik anlamlarla birlikte, çıkarıma dayalı dolaylılık anlatımında *imés*'in söz dizimindeki yer değişkenliğini göstermektedir.

Her bilgi kaynağı temelde iki dayanağa sahiptir: Kendi (first hand) ve başkası (= yabancı kaynak, non-first hand). Kişinin kendisine dayanan bilgiler görme, işitme vb. duyular veya çıkarım yoluyla ortaya çıkabileceği gibi rüya veya hayaller (kurgu vb.) vasıtasıyla da edinilebilir. Rüya ve hayaller (kurgu vb.) birer gerçek dünya olayı olmamakla birlikte algısal bilgi kaynaklarıdır. Her ne kadar kişinin gördüğü rüyaların, kurduğu hayallerin kaynağı, yine kendisi olsa da, bazı dillerde rüya ve hayal (kurgu, halusasyon vb.) yoluyla elde edilen bilgilerin sunumu yabancı kaynak bilgisi şeklinde de verilebilmektedir. Türk dilleri açısından ise rüyaların ve hayallerin -anlatımında dolaylılık işaretleyicileri kullanılmış olsa dahi, Türkçenin dolaylılık sistemi içerisinde- hiç bir zaman yabancı kaynak bilgisi olarak kabul edilmediği bilinir (Aikhenvald 2004: 344-345). Bu bakımdan *imés* ek-fiil parçacığının, (3) a.'da anlatılan olaylar rüyaya dayalı, (3) b.'de verilen olaylar ise hayale dayalı algısal bilgi kaynağına yönelik kullanımına örnek teşkil eder.

- (3) a. *Min töş kürdém.*

Güya min bér zur şah imés.

Tacıma tézgen éncé, mercan, ahak imés

/.../

Tacı başım xozurında iyem imés,

Turkish Studies

“Cananım, min siné söyem” - diyem *imêş*;

Nerse géne eytér indé söygeném dip,

Éçémnen bik yanam imêş, köyem *imêş*.

(<http://shigriyat.ru/authors/tukai/372>).

“Ben düş gördüm.

Güyâ ben bir büyük şah imişim.

Tacıma dizilen inci, mercan, akik imiş.

/.../

Taçlı başımı huzurunda eğiyormuşum.

“Cananım, ben seni seviyorum, diyor imişim.

Ne der, şimdi sevdiğim diyerek,

İçimden pek yanıyor, kaygılanıyor gibiymişim.”

- (3) b. *Balaçak hıyalım: wakit korabına utıram da ütkennerge cildérem. Eytik, açlı-tuklı sugıŷ yıllarına. Kerzinéme huŷ islé bir niçe ikmek salganmın, imêş.*

(<http://kiziltan.ru/tat/news/denia/action..page.30>).

“Çocukluk hayalim: Zaman gemisine bineyim de geçmişe hızla gideyim. Mesela, açlık ve yokluğun olduğu savaş yıllarına. Sepetime, güzel kokulu epey ekmek koymuşum, sanki.”

- (3) c. *Küpmé yalındım, küpmé yalındım, kızıl diplomıñnı balkondagı sandıkka miném kébék çıgarıp at ta yanıma satuwçı bulıp küç dip yılanday téllerémné çıgarıp yalwardım - tıñlamadıñ. İmêş, tél ukita!* (<http://matbugat.ru/news/?id=5209>).

“Çok mu yalvarıp yakardım, çok mu yalvarıp yakardım, kızıl diplomanı balkondaki sandığa benim gibi çıkarıp at da, yanıma satıcı olarak gelip yerleş diye, yılan gibi, dillerimi çıkarıp yalvardım, dinlemedin. Güya dil öğretiyor.”

Yukarıdaki (3) c. örneğinde *tél okıt-* olayı konuşana aktarılan bir olay gibi düşünülebilir ve bu bakımdan *imêş*'in burada yabancı kaynağa dayalı bir bilgiyi aktarma görevi yüklendiği var sayılabilir; ancak, bu olay; *diploma alma, sandığa koyma, bahsedilen işi yapmaması için yalvarma* gibi olayların varlığı aracılığıyla bağlamdan da anlaşılacağı üzere, konuşanın doğrudan tecrübesine dayanarak karşısında bulunanın hâlen yapmakta olduğunu bildiği bir iştir. (3) a. ve b. örnekleriyle karşılaştırıldığında, örnekteki *imêş*'in, konuşanın *-tél okıt-* olayına yönelik *küçümseme* tavrı ile birlikte- doğrudan tecrübeye dayalı algısının dolaylılık anlatımıyla sunulmasında kullanıldığı ve söz diziminde yer değiştirdiği görülür.

3. Anlam yayılımları (pragmatik anlamları)

Türkçede dolaylılık bildirmede kullanılan unsurların bu görevlerinde yalnız bilgi kaynağına yönelik atıfla yer almadığı, bunun yanında bir takım kullanımlarında çeşitli pragmatik anlamları da (hiciv, şüphe, iltifat, zihnî hazırlıksızlık, şaşırma, aniden farkına varma, beklenmezlik, önemli veya yeni bilgiyi vurgulama vb.) bünyelerinde bulundurduğu, konuyla ilgili yapılan çalışmalarda ayrıca gösterilir (Aksu-Koç 2000, Aksu-Koç vd. 2009, Bacanlı 2005, Csato 2000, Demir 2002, Gül 2006, Johanson 2000, 2003, 2006, Kılıç 2005, Menz 2000, Slobin-Aksu 1982).

Konuşanın, anlattığı bir olayla ilgisi veya bağı; olayın kanıtlılık türü, olaya katılıp katılmadığı, olayın ihtiyarî veya gayri ihtiyarîliği, gerçeklik durumu, olaya zaman ve mekân bakımından uzaklığı, dikkati, olayı anlatma tarzı veya tavrı vb. üzerinden kendisini gösterir veya bunlarla birlikte ortaya çıkar. Dolaylılık işaretleyicilerinin kullanımı da bu bakımdan onun doğasında olan aniden farkına varma, zihnî hazırlıksızlık: beklenmezlik, sürpriz, şaşkınlık, hayret, göreceli yenilik (/tuhafılık), yeni bilgi, konuşanın beklentisine zıt algı bakımından yorumlanabilmekte; anlamları bunlar üzerinden okunabilmektedir (Bk. Johanson 2000: 71-72, 82; 2003: 283-284; 2006: 83).

(Kazan) Tatar Türkçesinde *imêş* ek-fiil parçacığının dolaylılık işaretleyicisi olduğu bilgiye yönelik taşıdığı anlamlar da şüphe, inanmazlık, reddetme, kabul etmeme, yapmacıklık, gibi davranma, tahmin, varsayım, farzetme, gibi görme, sanma, serzeniş, merak, şaşırma, hayret, üsteleme, garipseme, farkına varma, hatırlatma, küçümseme, yergi, alay, yansızlık, önemli bilgiyi vurgulama vb. olarak karşımıza çıkmaktadır. Aşağıda ek-fiil parçacığının bu anlam yayılımları söz dizimindeki yer değişkenliği, bağlam, *iken* ek-fiil parçacığı ile (kısmen) mukayesesi etrafında incelenmeye çalışılacaktır.

3.1. Şüphe

Aşağıda (4) a. örneğinde *imêş* ek-fiil parçacıklarının her ikisi de dolaylılık kullanımı içinde *Duma üyesi olma, ordusu olma* bilgilerinin aktarılmasını sağlamak yanında konuşanın bu bilgilerin doğruluğuna yönelik şüphesini de taşımaktadır. Cümlelerin yüklemine (*bulgan*) -*gan* eki konuşma anı itibarıyla zaman bakımından öncekilik, fiilin görünüşü açısından bitmişlik ve art-sınır bildirir. *Imêş*'in yokluğunda cümlede -*gan* eki yukarıdaki özellikleriyle birlikte yalın, (/ yansız, yani her hangi bir pragmatik anlam taşımaksızın), salt bir dolaylılık anlatımı verir. Takip eden cümlelerdeki *yeşegen, sewde itken, bina da saldırgan* yüklemelerinde de yalın, salt bir dolaylılık anlatımı vardır.

(4) a. *Mindegé maglumatlar buyınça, dörös mé, yuk mı? açıklanmagan, Gabdellatıf abızı Duma çleni da bulgan imêş? Ufa'da zur bulmagan şahsi armiyesi de bulgan, imêş. Bu faktı rastlawçı material yuk. Bögélmede aniñ ulı sewdeger Hakimov Şakir yeşegen hem sewde itken. Tünterde Şakir bay 1906 yılda medrese öçen ak taştan bina da saldırgan.*

(<http://www.tuntarem.narod.ru/kitap/6-485-568.doc>).

“Bendeki bilgilere göre doğru mu değil mi? Açık değil. Gabdellatıf ağabey Duma üyesi de olmuş, imiş. Ufa'da küçük şahsî bir ordusu da varmış. Bu olayı doğrulayan materyaller yok. Bögélme'de onun oğlu tüccar Hakimov Şakir yaşamış ve ticaretle uğraşmış. Tünter'de Şakir Efendi 1905 yılında medrese için ak taştan bina yaptırmış.”

(4) b. *Tagın şul meg'lum bulsın: ozaklamıy Orınbırg ile Taşkent arasında yaña çuyın yulı salınaçak iken. Eyteler, ul çuyın yul Kazalı ile Perovski yanınnan uzaçak, imêş. Bu heber dürés bulsa, béznéñ sewde hosusunda da kileçekte kiñ meydan açılaçak, çünki, /... /.*

(<http://www.tatar.com.ru/lib/mohajirlar3.php>).

“Dahası şu da bilinsin: Çok geçmeden Orenburg ile Taşkent arasında yeni demir yolu yapılacak imiş. Dediklerine göre o demir yolu Kazalı ile Perovski tarafından geçecek, imiş. Bu haber doğru ise, bizim ticaretimiz hususunda da gelecekte geniş imkânlar açılacak, çünkü, /... /.”

(4) b.'de konuşan gelecekte gerçekleşmesi söz konusu bir olay ile ilgili bilgi vermektedir. *Imêş*'in cümleye katkısı bilginin aktarımına dayalı olması yanında bilgiye yönelik şüpheyi de taşımasıdır. Dolaylılık işaretleyicilerinin doğasında bulunan uzaklık, mesafe kavramı vasıtasıyla konuşan, *imêş*

Turkish Studies

üzerinden bilginin aktarılması işini gerçekleştirirken aynı zamanda kendini bilginin gerçekliği, doğruluğu ile ilgili sorumluluktan da uzaklaştırmaktadır. Metinde şüphe, demir yolunun yapılıp yapılmayacağı ile ilgili değil, demir yolunun Kazalı ile Perovski tarafından geçip geçmeyeceği üzerinedir. Bu, bağlamdaki *bu heber dürés bulsa* ifadesi ve devamından da anlaşılır. Bu olayla irtibatlı *çuyın yulu salınacak* cümlesinde bulunan ve (Kazan) Tatar Türkçesinde *imêş* yanında bir diğer dolaylılık işaretleyicisi olarak kullanılan *iken* ek-fiil parçacığı ise yer aldığı cümlede yalın, salt bir dolaylılık anlatımı yüklenmektedir.

3.2. İnanmazlık

İmêş ek-fiil parçacığı, (5) a. örneğinde, *tatu yeşegen* olayını konuşanın aktarım yoluyla öğrendiğini bildiren dolaylılık anlatımı ve devamındaki *tatu yeşeseler Hoday urtak bala birér idé* ifadesinden anlaşılacağı üzere, aktarılan bu bilgiye inanmamayı da taşıyan anlam içeriğiyle birlikte kullanılmıştır.

- (5) a. *Rézéde bélen Marat kêsé yanında spiktekl uynap, tatu bulıp kürénérge tırışıp niçe yıllar ét bélen meçé bulıp yeşegen, tatu yeşegen imêş, tatu yeşeseler Hoday urtak bala birér idé.* (<http://www.bulmas.ru/?act=singers&id=117&all=1>).

“Rézéde ile Marat insanların yanında oyun yapıp dostmuş gibi görünmeye çalışarak, yıllardır it ve kedi gibi yaşamış, dostça yaşamışlarmış, dostça yaşasalar Allah onlara bir çocuk verir idi.”

- (5) b. *Anı bir atna şulay gazaplıylar, eşlemegen cinayetné üz östéne alurga kuşıp, köné-töné kıynıylar, e ul bér nersege de kul kuymıy. Hem soñınnan İlmir Şeydullin’nuñ üzéne karşı tağı bér cinayet eşé açalar, imêş ul pıyala totıp militsionerlarga taşlangan iken. Hezér, /.../.* (<http://adiplar.narod.ru/esh.htm>).

“Ona bir hafta bu şekilde işkence ediyorlar, işlemediği suçu üzerine almaya zorlayıp gece gündüz dövüyorlar, ama o hiçbir şey imzalamıyor. Ondan sonra İlmir Şeydullin’e tekrar bir suç daha yüklüyorlar, güya o polislere şişe atmışmış. Şimdi, /.../.”

- (5) c. *Alarnıñ barısın da Tatarstan territoriyesinde terror gamelleri oyıştırırğa ezérlenüwde gayépliler, imêş, alar Kazannıñ méñ yıllığında terror aktları eşlerge cıyngannar, imêş, Çallıda “KamAZ” zavodın, Tüben Kama neftelim ob’yektlarin, Kazan vertolet zavodın, Çallı hem Kazan şehەرlerénde su cıyuw urınnarın şartlatırğa uylagannar iken.*

(<http://adiplar.narod.ru/esh.htm>).

“Onların hepsini de Tataristan bölgesinde terör eylemleri düzenlemeye hazırlanmakla suçluyorlar, güya onlar Kazan’ın bininci yılında terör eylemleri gerçekleştirmek için toplanmışlar, güya Çallı’da “KamAZ” fabrikasını, Tüben Kama petro-kimya tesislerini, Kazan helikopter fabrikasını, Çallı ve Kazan şehirlerinde su toplama yerlerini patlatmayı planlamışlarmış.”

İmêş’in (5) a. örneğindeki gibi dolaylılık anlatımı ile birlikte inanmazlık anlamını da içerdiği (5) b. ve c. örneklerini buraya almamızın sebebi *imêş* ve *iken* ek-fiil parçacıklarının yukarıda (4) b.’de işaret edilen cümlelerdeki kullanımlarına açıklık kazandırmaktır. (5) b.’de *imêş, ul pıyala totıp militsionerlarga taşlangan* cümlesinde yüklemden sonra gelen *iken*, anlatılan bilgiyi, dolaylı olarak bildirilmesi dışında, her hangi bir anlam yayılımına maruz bırakmadan yalın, salt bir dolaylılık ile ifade etmek üzere kullanılırken, aynı cümlede başında yer alan ve cümlede zarf konumunda bulunan *imêş*’in, dolaylılık anlatımından, *iken*’in varlığının tesiriyle görev boşalmasına uğrayarak uzaklaştığı ve bu suretle konuşanın kişisel (idrakî, duygusal) tavrını bildiren modal bir söz hüviyetine bürünerek *inanmazlık* anlamı taşımaya yöneldiği görülür. (5) c.’de, *imêş*, başta yer

aldığı *iken*'siz (*iméş, alar /.../ terror aktları eşlerge cıyngannar*) örneğinde dolaylılık ile birlikte inanmazlık anlam yayılımına sahiptir. Aynı yerde, yine başta yer aldığı *iken*'li (*iméş, /.../ urınnarın şartlatırğa uylagannar iken*) örneğinde ise (5) b.'deki durum geçerlidir.

3.3. Reddetme, kabul etmeme

İméş'in bu pragmatik anlamı, dolaylılık anlatımlarıyla birlikte (6) a. örneğinde bağlam içerisinde *elbette tügél* ifadesinin varlığı eşliğinde, (6) b. ve c. örneklerinde doğrudan bu tür bir unsura ihtiyaç duymadan kendisini göstermektedir.

(6) a. *Şahbaznıñ başı öçen méñnerçe altınnar vegde kılınan iken. Bér hıyanet bélen kulga töşergenner de, basmaçılarnıñ kara oyalarında biyék baganalar bélen yugarı asıp, tübennen cehennem kébék ut yakkannar, di... Kaharman şunda kıçkırıp kıçkırıp yangan iméş... Elbette tügél.*

(<http://tatar.com.ru/lib/red.php>).

Şahbazın başı için binlerce altın vaat edilmişmiş. Bir hıyanet ile ele geçirmişler de, isyancıların kara yuvalarında büyük direklere asıp altından cehennem gibi ateş yakmışlar, diyorlar... Kahraman orada bağıra çağıra yanmışmış... Elbette değil.

(6) b. *Nige béznëñ borçaknı taptap, aşap yöriséz? Didém. Fazıyl elle nindi bér cirenüw bélen: Harap bulğan iken! İméş, borçaknı aşıysız. (<http://tatar.com.ru/lib/red.php>).*

Niçin bizim bezelyelere basıp onları yiyerek yürüyorsunuz? dedim. Fazıyl aşağılayıcı bir tavırla bakarak: Harap olmuşmuş! Sanki, bezelyeleri yiyorsunuz da.

(6) c. *Sandugaç eytken: Dünyada iñ matur tawışlı, iñ matur sayrawçı koş min bulıym da, iñ nefis kiyém minéké bulmasın iméş. Elbette, min kiyénérmëñ, digen.*

(http://www.webkitap.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=475:legendalar_tatar&catid=162:legenda&Itemid=10).

“Bülbül dermiş ki: Dünyada en güzel sesli, en güzel öten kuş ben olayım da, en güzel elbise benimki olmasınmış. Elbette, ben giyinirim.”

(6) b. örneğinde *iméş, borçaknı aşıysız* cümlesi *iméş*'siz düşünüldüğünde “bezelyeleri yiyorsunuz” olumlu anlatımı söz konusudur. Oysa konuşanın olayı algılayışı ve sunumu açısından ifade edilmek istenen “bezelyeleri yemiyorsunuz, biz bunu tecrübelerimiz aracılığıyla zaten biliyoruz”dur. Bu bakımdan *iméş*'in, algıya dayalı dolaylılık anlatımıyla birlikte, bilginin sunumunda gösterdiği anlam yayılımı bilgiyi reddetme, olumsuzlama, onu doğru kabul etmeme yönünde tezahür etmektedir.

Dolaylılık işaretleyicilerinin emir ve istek kipleriyle uyumlu olmadığı bilgisine (Johanson 2003: 286) karşılık (6) c. örneğinde *iméş*'in istek kipiyle (*bulma-sın* “olma-sın”) kullanıldığı görülür. Ayrıca olumsuz cümlelerde dolaylılık işaretleyicileri olumsuzluk alanı/kapsamı içinde kabul edilmezler; anlatılan olayın kendisi olumsuz olmakla birlikte, şuurlu öznenin algısı olumsuz değildir (Johanson 2003:286). Bu çerçevede (6) c.'deki *minéké bulmasın iméş* ifadesinde cümle istek (fonksiyonu taşıyan emir) kipinde ve olumsuz olsa da konuşanın zihnindeki algısı olumlu ve tabii bir hak olarak görülen yahut görülmesi umulan, beklenen bir durumu genel kabule (maşerî vicdana) sunan ifade biçimidir. Bu yönüyle de *iméş*'in, “benimki olmasın” (diyorlar) bilgisinin sunumu açısından cümledeki kullanımı aktarıma dayalı dolaylılık biçiminde; gösterdiği anlamca yayılımı ise *reddetme, kabul etmeme* istikametinde tezahür eder.

3.4. Yapmacıklık, gibi davranma

Dolaylılık anlatımları konuşan ile olay arasında uzaklık, mesafe duygusu uyandırır (Slobin-Aksu 1982:196-197, Johanson 2006: 82-83). Aşağıda, dolaylılık işaretleyicisi *imêş*'in yer aldığı cümlelerde konuşan olayı bizzat gerçekleştirmiştir. Olay şimdiki zamanı anlatmaktadır; doğal olarak, gerçekte konuşan ile olay arasında zaman ve mekân açısından bir uzaklık söz konusu değildir. Ancak, konuşan özne, aslında, olayı tam olarak gerçekleştirmemiş, fakat gerçekleştirir gibi yapmıştır. Bu bakımdan, yani olayın gerçekleşme tarzı dolayısıyla olayla kendi arasına bir mesafe koymak istemiş ve bunun için olayın anlatımında dolaylılık işaretleyicisi *imêş*'i tercih etmiştir. Örnekte *yomam*, *kürmim*, *birmim* olaylarının anlatımında dolaylılık işaretleyicisi *imêş*'in kullanılış sebebi bununla ilgilidir. Bu çerçevede örnekteki *imêş*'in anlam yayılımı *gibi davranma*, *-miş görünme*, *yapmacıklık* yönünde kendini gösterir.

(7) *Yulda kürsem, küz yomam, kürmim, imêş;*

Ut yotıp yansam da, sér birmim, imêş!

(http://gabdullatukay.ru/tat/index.php?option=com_content&task=view&id=161&Itemid=37).

“Yolda görsem, gözümü yumuyorum, görmüyorum gibi yapıyorum; Ateş yutup yansam da, sır vermiyordum!”

3.5. Tahmin, varsayım

Bu pragmatik anlam ek-fiil parçacığının çıkarıma dayalı dolaylılık anlatımıyla birlikte ortaya çıkar. Metnin bağlamından anlaşılacağı üzere, konuşan, bir kedinin uyukladığını görerek onun uykusunda neler görüyor olabileceğine yönelik varsayımlarını *imêş* vasıtasıyla sunmaktadır.

(8) *Al ayaklarga başın kuygan da yoklıy, tös küre;*

Töšte de tıçkan, küsé halkı bélen ul êş küre.

Bér küsé yöрге imêş te, bu, kuwgan töslé bula

Hem kuwıp citken de muynınnan buwgan töslé bula.

Çitterek öç-dürt pési çıpçıklar awlıylar imêş;

Öy tübesénde cıyılğannar, murawlıylar imêş.

(<http://shigriyat.ru/authors/tukai/381>).

“Al ayaklara başını koymuş da uyuyor, düş görüyor; Düşünde de sıçan, fare halkı ile iş görüyor. Bir fare geçiyormuş da bu kovalar gibi olmuş, kovalayıp yakalamış da boynundan boğmuş gibi olmuş. Hemen dışarıda üç dört pisi serçeleri avlıyorlar sanki; Evin tepesinde toplanmışlar, miyavlıyorlar, sanki.”

3.6. Farzetme, gibi görme, sanma

İmêş dolaylılık işaretleyicisinin anlam yayılımlarından bir diğeri *farzetme* olarak kendini gösterir. Aşağıdaki örneklerde ek-fiil parçacığı dolaylılık anlatımı yanında (9) a.'da ikinci şahsın *şagıyrge baram* dediğini farzetme; (9) b.'de, uzunluğu dolayısıyla buraya almadığımız ve bir rüyanın anlatıldığı metnin bağlamı çerçevesinde, konuşanın rüyada kendisini *ekin demeti taşıyormuş*, *arabasının dingili kırılmış*, *hiçbir tarafa gidemiyormuş*, *olaylar onu tahrik ediyormuş* gibi görmesini, sanmasını bildiren pragmatik anlamlarıyla kullanılmıştır. (9) c. örneğinde, yine dolaylılık anlatımıyla birlikte *farzetme* yönünde bir anlam yayılımı gösteren ek-fiil parçacığı –DI basit geçmiş zaman ekli (*kildéler*, *buldılar*, *çıktı*) yüklem sonu takısı olarak kullanılmıştır

- (9) a. *Sin diseñ, imés ki, şagıyrge baram;*

Barma, barma-sin, erem angar, erem!

(http://gabdullatukay.ru/tat/index.php?option=com_content&task=view&id=2284&Itemid=169).

“Sen desen, güya ki, şaire gidiyorum

Gitme, gitme, sen ona faydan olmaz.”

- (9) b. *Min, imés, költe taşıym, Küçerém, imeş, singan da, min bérkaya da bara almıym. Tik, imés, arbam yanında moñayıp toram. İmés, ütkende bulgan heller üçekliler de kiteler, üçekliler de kiteler.* (kitaphane.tatarstan.ru/rus/file/pub/pub_26946.doc).

Ben, sanki, ekin demeti taşıyorum. Dingilim, sanki, kırılmış da ben hiçbir tarafa gidemiyorum. Sadece, sanki, arabamın yanında endişeli duruyorum. Sanki, geçmişte olan olaylar beni tahrik edip duruyorlar.

- (9) c. *Méne Cegfer bélgéwar arık atka atanıp, Gayazét-din Üzbek han bérten oçıp kildéler, imés. Namaz ukımaçkı buldılar, imés. Bér nerse de yuk imés. Méne bér yaktan Olug Mehemmet han çıktı, imés. Ozak ütmedé ürpek sargan, kara külmek kigen Söyébike çıktı, imés.*

(http://www.gabdullatukay.ru/tat/index.php?option=com_content&task=view&id=945&Itemid=121).

“İşte Cegfer Bélgéwar cılız bir ata binmiş, Gayazét-din Üzbek Han ile birlikte uçarak geldiler, sanki. Namaz kılmak istediler, sanki. Hiçbir şey yokmuş, sanki. İşte bir başka taraftan Uluğ Muhammet Han çıktı, sanki. Çok geçmedi, baş örtüsü sarımsı, kara bir elbise giymiş Söyébike çıktı, sanki.”

3.7. Serzeniş

Ek-fiil parçacığının örnekteki kullanımı, *Garizanın éçtelégé borçıy miné* bağlamından anlaşılacağı üzere, konuşanın, aktarmaya dayalı dolaylılıkla birlikte, dilekçedeki *nindidér ... kéşé itép suretlenem* kısma yönelik serzenişini bildiren bir anlam yayılımı göstermektedir.

- (10) a. *Garizanın éçtelégé borçıy miné, Fehri tugan. Garizada min, imés te nindidér şıklé ademner bélen aralaşkan, alar bélen bérge cinayetlé eşlerde katnaşkan bér kéşé itép suretlenem.* (<http://www.tatar.com.ru/lib/mohajirlar3.php>).

“Dilekçenin içeriği üzüyor beni, Fehri hemşerim. Dilekçede ben, sanki, bir takım şüpheli insanlarla ilişkiye girmiş, onlarla birlikte kötü işlere karışmış bir kişi kılınıp gösteriliyorum.”

3.8. Merak

İmés'in bir diğer pragmatik anlamı ise bu başlık altında tezahür eder. Örnekte *imés*'in kullanımı, eklendiği ifadeye konuşanın *meraklanma* kişisel tavrını da katabilen *acaba* ile de karşılanabilir.

- (11) *Padişah, hesreténen helak mertebeséne iréşép, heyran bulıp torganda, yene bérse izén sorap: Min de küreyém, ni gaceyép kürenér imés? Dip barıp, tas içéne karadı.*

(miras.belem.ru/system/files/Ebugalisine.doc).

“Padişah merakından helak olma mertebesine erişip, şaşkınlığı iyice arttığında, yine birisi izin isteyip; Ben de göreyim ne acayıp görünür, imiş? Diye varıp tas içine baktı.”

Turkish Studies

3.9. Şaşırma, hayret

İmêş, metinlerin bağlamlarından açıkça anlaşılacağı gibi (12) a. örneğinde *şaşırma*, (12) b. örneğinde ise *hayret* pragmatik anlamını taşımaktadır:

(12) a. *Kızniñ atası Ebêlharistan neriza bulıp (riza ulmayınça) küñélennen eyte: «Hi, ahmak, nadan, hiç nerse kuliñnan kilmi, imêş», dip heyran bulıp kaldı.*

(miras.belem.ru/system/files/Ebugalisine.doc).

“Kızın babası Ebêlharis’ten razı olmayınca gönlünden: “ Hey ahmak, cahil, elinden hiçbir şey gelmiyor imiş” diye geçirerek şaşırıp kaldı.”

(12) b. *Padişah, tegaccéb itép: Hak söbhane we tegala bendeleréne bu kader derece gıylém we kuwet birér, imêş, didé. (miras.belem.ru/system/files/Ebugalisine.doc).*

“Padişah, hayrete düşüp, Hak Subhane ve Teala kullarına bu derece ilim ve kuvvet verir, imiş, dedi.”

3.10. Üsteleme

Aşağıdaki örnekte bağlam (*hem / hem şunu da söylemiş*) eşliğinde *imêş*’in anlatılan bilgiye yönelik dolaylılıkla birlikte bir üsteleme, ekleme anlamı taşınması *hezér buluwin da eytken* ibaresindeki *da* üsteleme, pekiştirme zarfı yardımıyla da kendini gösterir. Burada, bir üsteleme, ekleme anlam ayırtısıyla kullanılan *imêş*’in yokluğunda cümle şöyle anlaşılabilir: ...*diye adlandırmış ve ... boğazına yapışmaya hazır olduğunu da söylemiş.*

(13) *Aniñ eytiwéne karaganda, İsrafilova Ruslarnı basıp aluwçılar, okkupantlar dip atagan hem, imêş, Tatar téléne karşı çıguwçılarnıñ bugazına yabışırğa hezér buluwin da eytken. Élmira İsrafilova’niñ hêzmetteşleré bu wakıyganı bér añlaşılmağanlık dip sanıy. (<http://beznen.ru/basma/2011-23/tatar-jurnalistina-yala-yagalar/>).*

“Onun dediğine bakılırsa, İsrafilova Rusları işgalciler diye adlandırmış, dahası, Tatar diline karşı çıkanların boğazına yapışmaya hazır olduğunu da söylemiş. Élmira İsrafilova’nın meslektaşları bu vakıyı bir yanlış anlaşılma olarak kabul ediyor.”

3.11. Tuhaf bulma, garipseme

Konuşanın, doğrudan şahit olmadığı bir olayı dolaylılık işaretleyicisi *imêş* vasıtasıyla vermesi tabiidir. Ancak bu olayın emir kipiyle anlatılması yanında dolaylılık işaretleyicisi vasıtasıyla verilmesi uyumsuz bir durumdur. (14) örneğinde *imêş* kendisiyle uyumsuz olduğu bilgisinin (Johanson 2003; 286, 2006: 81) aksine emir kipiyle kullanılmaktadır. Dolaylılık işaretleyicisi *imêş* eşliğinde verilen bu olay aktarıma dayalı bir bilginin sunumudur. Bu olayın emir kipini taşınması ise olayın geçekliğini canlandırma, göz önüne getirme, pekiştirme, şeklinde bir kişisel tavra işaret eder. *İmêş*’in bu örnekteki kullanımı aktarıma dayalı dolaylılık anlatımı içinde verilen olayların, emir kipinden faydalanılarak gerçekliğini olabildiğince pekiştirmeye yönelmesiyle birlikte, tuhaf ve acayip karşılanması olarak tezahür eder. Anlatılan olayın tuhaf, acayip karşılanması yine bağlamdaki *bey, uylap kara* “Vay hallerine, düşün bir” ifadesinden de anlaşılmaktadır.

(14) *Yawız İvan Kazanı algaç bulgan bu heller. /.../ İñ élék tatar yeşegen yortlardan pıçak hençerlerné cıyıp çıkkannar. İkmek kiserge de bala kéndégén özerge de pıçak kalmagan bérwakıt...Bik cefalangan halık. Bölgen. Talçıkkannar.”pıçagım da yuk” dip eytérlek helge kilgen. Begiréne töşken aniñ bu cefa. Bey, uylap kara, basıwdagı igenné yolkıp cıy, imêş, kiyéklerné tépeç belen sugıp ütér, balıknı biş barmagıñnı yırtta yırtta turnap çıstart, tunıñnı da kisép tékmiçe géne yabınıp yör, imêş ...*

Turkish Studies

(<http://subscribe.ru/archive/lit.book.library.kitap/200707/05002335.html>).

“Korkunç İvan Kazanı alınca olmuş bu haller. /.../ İlk önce Tatarların yaşadığı yerlerden bıçak, hançer ne varsa toplamışlar. Ekmek kesmeye de, bebeklerin göbeklerini kesmeye de bıçak kalmamış... Çok cefa çekmiş halk. Muhtaç kalmış. Bitkin düşmüş. “bıçağım da yok”denilecek hale gelinmiş. Yüreğine işlemiş onun bu sıkıntılar. Vay hallerine, düşün bir, tarlada ekini yolarak topla, imiş; avı tekme ile vurarak öldür, balığı ellerin parçalana parçalana tırnaklarıyla temizle, kürklerini kesip dikmeden öylece örtünerek dolaş, imiş...”

3.12. Farkına varma

Metinde geçen *koyınıñ suwı salkın iméş* ifadesinde ek-fiil parçacığının algıya dayalı dolaylılık anlatımıyla birlikte *farkına varma* anlamı açıkça anlaşılmaktadır.

- (15) *Ul dehi bér baş, bér ayak metelenép suwga çumdı. Koyınıñ suwı salkın imés, dér-dér kaltırap, /.../.*

(miras.belem.ru/system/files/Ebugalisine.doc).

“O da (baş aşağı ayak yukarı) balıklama suya daldı. Kuyunun suyu soğuk imiş, tir tir titreyerek, /.../.”

3.13. Hatırlatma

İki kişi arasındaki konuşmaya dayanan aşağıdaki metinde atların yağmuru sezme bilgisi *e atlar? Alar da yañgır bulasın bélép tora imés* ifadesinde ikinci kez verilir. Bilginin bu ikinci kez tekrar edilmesinde, bilgi önceden verildiği ve konuşma iki kişi arasında geçtiği için *imés* ek-fiil parçacığına, yani dolaylılık anlatımına gerçekte ihtiyaç yoktur. Bu açıdan bakıldığında, bilgiye eklenen *imés*, anlam içeriğinde, bilginin daha önce zikredilmesine atıfla dolaylılık anlatımı katması yanında bilgiye yönelik bir hatırlatmayı da barındırmaktadır.

- (16) *Sargayıp bétken bér kitap indé. Anda niler géne yazılmagan?! Kayçan kış salkın bula, kayçan cey cılı bula, kayçan kar yawa, yañgır... İñ kızığı yañgırlar turında. Béleséñ kilse, yañgır bulasın atlarga karap ta bélép bula iken.../.../ Ét ülen kapsa, yangır bula, imés, sulawçan cir östéne çıksa da .../.../ Ürmeküç te perewézlerén nik itép üre, di... /.../ Meç, şulay itép, yañgır toyıp, aldan uk üzénéñ elé pıçranmagan da koyrıgın yuwa başlıy. Kızık bu “yañgır gecité”!*

Tukta elé, e atlar? Alar da yañgır bulasın bélép tora imés...

(<http://kitap.net.ru/gylmanov/32.php?lang=tat>).

“İyice sararmış bir kitap işte. Onda neler yazmıyor ki?! Ne zaman kış soğuk olur, ne zaman yaz sıcak olur, ne zaman kar yağar, yağmur...En ilginç yağmurlar hakkında. Bilmek istersen, yağmurun yağacağını atlara bakarak da bilmek mümkünmüş... / İt ot yediğinde yağmur olurmuş, solucan toprağın üstüne çıkınca da.../.../ Örumcek de ağlarını sıkıca örer diyor.../.../ Kedi, bu şekilde, yağmuru sezip önceden daha çamura bulaşmadan kuyruğunu temizlemeye başlıyor. İlginç bu “yağmur gazetesi”

Dur biraz, peki atlar? Onlar da yağmur olacağını bilirlermiş ya...”

3.14. Küçümseme

Ek-fiil parçacığı *imés*'in bir diğer anlam yayılımı bilgiye yönelik *küçümseme* olarak kendini gösterir. Örnekte *kuray* unsuru için konuşanın hem tecrübî bilgiye dayalı algısal dolaylılık anlatımı hem de *küçümseme* şeklindeki psikolojik tavrı açıkça anlaşılmaktadır.

- (17) *Bu arada apa terezené açıp: -Gomer, kër elé monda. Bézge kuray uynarsıñ! –dip kışkırdı. Min abıynıñ cawap birgenén kötmıçe, anıñ öçén üzém cawap birérge aşkıtm: Uynıybız elé béz. Kuray, kuray imêş, tapkannar bir kuray.*

(miras.belem.ru/system/files/Nejip_0.doc).

“Bu arada ablası pencereyi açıp: Gomer, gel biraz içeri. Bize kaval çalarsın, diye seslendi. Ben ağabeyimin cevap vermesini beklemeden, onun yerine kendim aceleyle cevap verdim. Oyun oynuyoruz daha biz. Kaval da, kaval sanki, bulmuşlar bir kaval.”

3.15. Yergi

Aşağıda *imêş*, konuşanın, *béz 7 gasır buyı bolgar isémé bélen yörgeñbéz de XIV gasırda kinet kéne tatar iséméne küçkenbéz* bilgisine yönelik yergiyi barındıran kişisel tavrını bağlam vasıtasıyla dolaylılık anlatımı ile birlikte sunabilmektedir.

- (18) “*Bézneñ gecit*”neñ 23 Mart sanında (2011 yıl) *Telgat Tacétdin bélen engeme urnaştırılğan idé. Ul anda bolgarlık meselesén kütere. İmêş, béz 7 gasır buyı bolgar isémé bélen yörgeñbéz de XIV gasırda kinet kéne tatar iséméne küçkenbéz. Monı ul zur tarihi hata, dip beyeli. /.../ Telgat Tacétdinniñ bu süzleré halkıbiz öçén nikader ayanıç ikenén faş itüw maksatınnan, bu hatnı yazarga buldım. /.../ Monda ene sakalı agargan T. Tacétdin da tarihta mondıy heller bulgan iken, dip netice yasıy. Çınlıkta ise, mondıy helneñ tarihta bulganı yuk. (<http://beznen.ru/basma/2011-27/bolgarmi-tatarmi/>).*

“Bizim gazete”nin 23 Mart sayısında (2011 yılı) Telgat Tacétdin ile röportaj yapılmıştı. O, orada Bulgarlık meselesinden söz açar. Güya, biz 7 asır boyunca Bulgar ismini taşımışız da XIV. asırda birden bire Tatar ismini almışız. Bunu, o, büyük bir tarihî hata olarak değerlendiriyor. /.../ Telgat Tacétdin’in bu sözlerinin halkımız için ne kadar teessüf edilecek bir söz olduğunu ortaya çıkarmak maksadıyla bu mektubu kaleme aldım. /.../ Orada, artık sakalı ağarmış T. Tacétdin de tarihte olanlar bunlar diye, bir neticeye varıyor. Gerçekte ise bunların tarihte olduğu falan yok.”

3.16. Alay

Gabdulla Tukay’dan alınan bu örnekte *imêş* ek-fiil parçacığı dolaylılık anlatımı yanında, yazarın, bir gazetenin *heyérçé kapçığı* uygulamasına yönelik *alay* psikolojik tavrını da taşımaktadır.

- (19) *Yaña çıga başlağan wakıtlarında, gezite heyérçé kapçığı tügél, dip nazlangan bér gezite hezér mahsus heyérçé kapçığı yasagan imêş. İkmek sınıkları, şomargan şiker şakmakları, bér yağı aşalğan kabartma, sumsalar kabul itéle imêş. Söyence!*

(http://gabdullatukay.ru/tat/index.php?option=com_content&task=view&id=1502&Itemid=40).

“Yeni çıkmaya başladığı sıralarda gazete dilenci torbası değil, diye nazlanan bir gazete şimdi mahsus sadaka torbası yaptırmış. Ekmek kırıkları, parlak, pürüzsüz şeker parçaları, bir tarafı yenmiş börekler kabul ediliyormuş. Sevinçli bir haber!”

3.17. Yansızlık

İmêş’in yukarıda verilmeye çalışılan pragmatik anlamları, daha önce ifade edildiği gibi, onun dolaylılık anlatımına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Ek-fiil parçacığı bu pragmatik anlamlarıyla oldukça sık kullanılmakta, bundan dolayı da kimi örneklerde, bilhassa, bir diğer dolaylılık işaretleyicisi *iken*’in eşliğinde dolaylılık anlatımından boşalarak cümlede yalnızca (veya baskın olarak) pragmatik anlamıyla modal bir söz olarak zarf unsuru görevini yüklenmektedir. Ancak,

bunlarla birlikte, ek-fiil parçacığı sık sık dolaylılık anlatımıyla birlikte gösterdiği bütün bu anlam yayılımları yanında kimi örneklerinde pragmatik anlam taşımadan salt dolaylılık anlatımıyla da kullanılmaktadır. Bu durum, aşağıdaki metinde konuşanın *imés*'ten sonra söylediği *niçék kéne bulsa da* ifadesiyle teyit edilir. Bu bakımdan, konuşanın aktarılan bilgiye karşı *tarafsız kalma* tavrını göstermek amacıyla, *imés*'in anlam yayılımları bahsinde *yansızlık* başlığı açılmıştır.

(20) *Kaybér meglumatlarga karaganda, aniñ hatını Yar Çallı yaklarinnan iken. Bu yulı ul nikahın resmileştérép tormagan di, imés. Niçék kéne bulsa da /.../.*

(<http://gabdelfat.ru/akcharlak/?id=78>).

“Bazı haberlere göre, onun karısı Yar Çallı taraflarındanmış. Bu kez nikâhı resmileştirmemiş, diyorlarmış. Nasıl olursa olsun /.../.”

4. Önemli bilgiyi vurgulama ve üslup

(Kazan) Tatar Türkçesinde *imés*'in cümlede önemli bilgiyi vurgulama işlevinden önce, onun söz dizimindeki yer değişkenliği üzerine bir kaç hatırlatmada bulunmak gerekiyor. *İmés*'in isim ve fiil yüklemelerinden sonra gelmesi Türkçenin söz dizimi özelliği gereği onun olağan kullanımudur. Bu kullanımda *imés* dolaylılık bildirimini yanında pragmatik bir anlamı da beraberinde taşıyabilir ve içerdiği pragmatik anlam söz dizimi açısından kendine tâbi unsurları yöneten konumunda bulunan yüklem vasıtasıyla cümlenin tamamına (bilginin bütününe) yönelir; ancak kimi örneklerinde bu husus yalnızca unsurlardan bir kısmı ile sınırlı kalabilmektedir. (21) a. örneğinde *imés*, («» işaretleri arasındaki) bilginin bütününe kapsayan salt bir dolaylılık anlatımıyla; (21) b.'de yine (« » işaretleri arasındaki) bilginin bütününe kapsayan dolaylılık anlatımı ve *hayret* pragmatik anlamıyla kullanılmıştır. Ancak (21) c. örneğinde dolaylılık cümlenin tamamını kapsarken *gibi davranma / yapmacıklık* pragmatik anlamı unsurlardan (“ ” işaretleri arasındaki) bir kısmı ile sınırlanmış; (21) ç. örneğinde ise dolaylılık ve pragmatik anlam cümlenin sadece («» işaretleri arasındaki) bir kısmına yönelmiştir.

(21) a. «Ükséz bala üz kéndégén üzé kise» *imés*.

(<http://tazbash.narod.ru/Aforizmnar/Makallar/Makal10/>).

“Öksüz bala kendi göbeğini kendi kesermiş”

(21) b. «Hak söbhane we tegala bendeleréne bu kader derece gıylém we kuwet birér», *imés*, *didé*.

(miras.belem.ru/system/files/Ebugalisine.doc).

“Hak Subhane ve Teala kullarına bu derece ilim ve kuvvet verir, imiş, dedi.”

(21) c. «Yulda kürsem, “küz yomam, kürmim”», *imés*.

(http://gabdullatukay.ru/tat/index.php?option=com_content&task=view&id=161&Itemid=37).

“Yolda görsem, gözümü yumuyor, görmüyor gibi yapıyorum”

(21) ç. *Elégé kabile farazı buyınça «2012 yılıñ 23 dekabrénde dönya béteçek» imés*.

(<http://kiziltan.ru/tat/news/denia/2140.html>).

“Mezkûr gurubun inanışına göre 2012 yılının 23 Aralık’ında dünya yok olacakmış.”

(21) c. örneğinde *imés*'in dolaylılık anlatımı *Yulda kürsem, küz yomam, kürmim*'i kapsarken, *gibi davranma / yapmacıklık* pragmatik anlamı *küz yomam, kürmim* “gözümü yumar gibi yapıyorum, görmüyor gibi yapıyorum” kısmı ile sınırlanmıştır (örneğin açıklaması için Bk. 2.4. Yapmacıklık, gibi davranma). (21) ç.'de dolaylılık anlatımı, cümledeki *elégé kabile farazı buyınça*

kısmı ile değil 2012 yılını 23 dekabrende dünya béteçek unsurunun aktarılması ile ilgilidir; pragmatik anlam ise aktarımın kendisi değil, yani içeriği oluşturan 2012 yılını 23 dekabrende dünya béteçek ifadesinin söylenip söylenmediğine yönelik şüphe taşıyan kişisel tavırla değil, bu içeriğin gerçekliğine yönelik inanmamazlık şeklindeki kişisel tavırla ile ilgilidir. Bu bakımdan, örnekte imés'in kapsamı 2012 yılını 23 dekabrende dünya béteçek faraziyesi ile sınırlı olup elégé kabile farazı buyınça kısmı imés'in kapsamı dışındadır.

İmés, Türkçenin söz diziminde yüklem sonu takısı olduğu asli konumundan ayrılarak yer değişkenliği gösterdiği kullanımlarda, ya cümlenin başında yahut cümledeki unsurlar arasında yer alır. Bu ek-fiil parçacığının cümlenin başında yer aldığı örneklerdeki dolaylılık anlatımı ve pragmatik anlamının kapsamı yukarıda yüklem sonu takısı olduğu asli konumundaki örnekleriyle örtüşür. Bununla birlikte, ek-fiil parçacığı, cümle sonundaki örnekleriyle örtüşen yönlerinden farklı olarak, diğer bir dolaylılık işaretleyicisi iken'in cümle sonundaki varlığında, cümle başında dolaylılık anlatımından uzaklaştığı veya boşaldığı ve yalnızca (veya baskın olarak) pragmatik anlam taşıdığı modal söz kullanımlarına da sahiptir:

(21) d. *İmés, Çallıda "KamAZ" zavodın, Tüben Kama neftehim ob'yektların, Kazan vertolet zavodın, Çallı hem Kazan şehirlerénde su cıyuw urınnarın şartlatırğa uylagannar iken.*

(<http://adiplar.narod.ru/esh.htm>).

"Güya Çallı'da "KamAZ" fabrikasını, Tüben Kama petro-kimya tesislerini, Kazan helikopter fabrikasını, Çallı ve Kazan şehirlerinde su toplama yerlerini patlatmayı planlamışlardır."

Cümlenin unsurları arasında bulunduğu örneklerinde imés'in ya önemli bilgiyi vurgulama yahut üslup açısından kullanıldığı görülür. Üsluba dayalı yer değişkenliğinde ek-fiil parçacığının dolaylılık anlatımı ve/veya pragmatik anlamı ile birlikte kullanılması onun tabii görünüşüdür. İlk işlevinde ise ek-fiil parçacığının ilgili olduğu unsur yanında salt bir vurgu ifadesiyle yer alması beklenebilir; ancak, bu kullanımında dahi imés (cümlede diğer dolaylılık işaretleyicisi iken veya ikinci bir imés olmadığında) dolaylılık anlatımı ve/veya pragmatik anlamını -zayıf veya kuvvetli-sezdirir.

Önemli bilgiyi vurgulama işlevinde, imés ek-fiil parçacığı, cümlede vurguladığı unsurdan önce veya sonra yer alabilir. İmés, aşağıda unsurdan önce görüldüğü örneklerden (22) a.'da hikaye etmeyle birlikte, başka bir şehir'i değil, daha önce bahsi geçen, Segıyt'in zihninde canlandırdığı şehir'i; (22) b. örneğinde ise, bilgiyi tuhaf karşılama pragmatik anlamıyla birlikte, bütün evleri değil, urındık, üstel, segat şikéllé eybérler tabılğan yortlar'ı, yani bu eşyaların bulunduğu evleri önemli bilgi olarak vurgulamaktadır. Bu, bir öncesinde geçen üy sayın kérép yürgenner "ev ev dolaşmışlar" ibaresinden de anlaşılır. Aynı örnekte cümle sonunda yer alan imés ise dolaylılık anlatımı ile kullanılmıştır.

(22) a. *Sonıñnan ul uyları bélen sheerge kitté. Ul üzé, sheherné kürmegen bulsa da, törlé kéşeler söylewé arkılı başında zur bér sheherné canlandırdı. Méne Segıyt, imés, şul sheerge bara.* (kitaphane.tatarstan.ru/file/КИЯУ.doc).

"Sonunda o düşünceleri ile şehre gitti. Kendisi, şehri görmemiş olsa da, pek çok kişinin anlattığı gibi zihninde büyük bir şehir canlandırdı. İşte Segıyt, tam da o şehre gidiyormuş."

(22) b. *Felen awılada üy sayın kérép yürgenner: imés te, urındık, üstel, segat şikéllé eybérler tabılğan yortlarnı, séz barıbér urıs bulıp bétkenséz indé, dip, urıska sanap yazıp kitkenner, imés.* (<http://kitap.net.ru/mohajirlar.php>).

"Filen köyde her eve girip çıkmışlar; özellikle sandalye, masa, saat gibi eşyalar bulunan evleri, siz nasıl olsa Ruslaşmışsınız artık, diyerek, Rus olarak yazmışlardır."

Turkish Studies

Ek-fiil parçacığının unsur vurgulama işleviyle kullanımı esnasında beraberinde taşıdığı dolaylılık anlatımı ve pragmatik anlamlar için aşağıdaki örnekler, bu hususu pekiştirmek maksadıyla, verilebilir:

(23) a. *Min, imés, költe taşıym. Küçerém, imés, singan da, min bérkaya da bara almıym. Tik, imés, arbam yanıñda moñayıp toram.*

(http://kitaphane.tatarstan.ru/teb.htm?page=10&pub_id=26946).

“Ben, sanki, ekin demeti taşıyorum, Dingilim, sanki, kırılmış da, ben bir tarafa da gidemiyorum. Sadece, sanki, arabamın yanında endişeli duruyorum.

(23) b. *İdél-Ural halkın cihadka küterérge uylagannar, imés, helifet, imés, terror, imés, tégésé, imés, monısı...*

(<http://adiplar.narod.ru/esh.htm>).

“İdél-Ural halkını cihada kaldırmayı planlamışlar, yok hilafet, yok terör, yok osu, yok busu ...”

(23) a. örneğinde *imés, költe taşıym, singan, arbam yanıñda moñayıp toram* unsurlarını öne çıkarma yanında, algıya dayalı dolaylılık anlatımı ve *farzetme, sanma* olarak tezahür eden pragmatik anlamını; (23) b.’de ise *helifet, terror, tégésé, monısı* unsurlarını vurguyla, aktarıma dayalı dolaylılık ve *alay, küçümseme* pragmatik anlamlarını beraberinde taşımaktadır.

İmés’in vurguladığı unsurdan sonra geldiği örneklerdeki kullanımı için, yine, yukarıda verilen izahlar geçerlidir: Ek-fiil parçacığı (24) a. ve b. örneklerinde dolaylılık anlatımı yanında *anda* ve *monda* bilgilerini vurgulama da taşır.

(24) a. *Tübesé oçlayıp kilgen, anda tişék felen yuk. İşékné atlap kériiw bélen, yak yakta iké uyıntı bar, anda, imés, herbi sakçılar torgan.*

(http://mtss.ru/?page=/f_bajram/daladagi-t).

“Tepesi sivri, deliksiz. Eşiği geçince karşılıklı iki oyuntu var, tam orada, nöbetçi askerler duruyormuş.”

(24) b. *Dörés, monda, imés, 1843 yılda başlık bulıp Bögelme yağı kêsésé İvan Fedorov eşlegen dip yazalar, emma /.../. (http://mtss.ru/?page=/f_bajram/daladagi-t).*

“Doğru, işte burada, 1843 yılında yönetici olarak Bögelme’nin adamı İvan Fedorov görev yapmış, diye yazıyorlar, ama /.../.”

Üslup özelliği bakımından söz diziminde yer değişkenliği gösterdiği örneklerinde *imés*, daha yukarıda (1) b. ve (2) b.’de olduğu gibi cümle başında yer alabileceği gibi, cümlede unsurlar arasında da bulunabilir. Cümle unsurları arasında yer aldığı örnekleri yer değişkenliği bakımından önemli bilgiyi vurgulama işlevi ile benzerlik gösterse de aşağıdaki örneklerde bu değişkenlik söyleyişte tek düzeliğin veya alışılmışın dışına çıkma vb. sebeplerle üsluba dayalı salt bir yer değiştirmedir:

(25) a. *Helim küzlerén açıp cibere hem... tağın bayagı seyér, hetta kurkınıç töşénde peyda bula. Ul, imés, haman elé tégé karangı çokır töbénde -büre önénde yata.*

(http://galimyan-gilmanov.ru/albastilar/albastilar_3.htm).

“Helim gözlerini iyice açar ve... tekrar önceki acayip, hatta korkunç şey rüyasında peyda olur. O, sanki, hala daha o karanlık çukurun dibinde, kurt ininde yatıyor.”

(25) b. *Röstem, imés, nindidér karangı urman eçénde sazlıkta yafalana.*

Turkish Studies

(<http://gim1963.narod2.ru/biography/IREK.pdf>)

“Röstem, sanki, her nasılsa karanlık orman içinde sazlıkta eziyet çekiyor.”

(25) a.’da *ul* ile bahsedilen kişi olayı yaşayanın kendisidir. Bu bakımdan burada iki kişi arasında birinin tercihi, öne çıkarılması, vurgulanması söz konusu değildir. Dolayısıyla örnekte önemli bilgiyi vurgulama işlevinden bahsedilemez. Ek-fiil parçacığı, metinde, bir söylem biçimi olan *hikâye etme* tarzıyla kullanıldığından bağlamda *imêş*’in kendisinden sonra gelen unsuru öne çıkardığı da sezilmemektedir. (25) b. örneğinde de benzer bir durum söz konusu olup, ek-fiil metinde hikaye etme söylem biçimi ve *farzetme* pragmatik anlamıyla karşımıza çıkar.

Sonuç

(Kazan) Tatar Türkçesinde dolaylılık işaretleyicisi olan *imêş* bilgi kaynağı bakımından dolaylılığın aktarım, çıkarım ve algısal olmak üzere üç türünde de kullanılır. Bunlardan aktarıma dayalı olanların sık görülmesi, dolaylılığın çoğu zaman yabancı kaynak bilgisine atıfla kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Çıkarım ve algıya dayalı kullanımlarında *imêş*’in pragmatik anlamları belirginlik kazanır. Metinlerde sıklıkla pragmatik anlamlarıyla birlikte görülen ek-fiil parçacığının bu anlamlarının burada verilenlerle sınırlı kalmayacağı açıktır. Bu ise, tabiatıyla, bir makale sınırlarını aşacak daha etraflı bir incelemeye ihtiyaç duyar. *İmêş* dolaylılık anlatımında zaman kategorisi açısından gelecek, geniş, şimdi, geçmiş zaman (-DI/-GAn) ile kullanılabilmekte; geniş, şimdi, basit geçmiş zaman (-DI) ile kullanımı çoğu kez algısal ve çıkarıma dayalı bilgi kaynaklarına atıf taşımaktadır. Bildirme cümleleri, gereklilik, şart kipleri ile; olumlu ve olumsuz cümlelerde kullanılmaktadır. Emir ((14) örneği) ve istek ((6) c. örneği) kipleriyle uyumlu olmadığı bilgisinin aksine, ek-fiil parçacığının bu kiplerle kullanıldığı örnekler de, burada verilenlerle sınırlı olmamak üzere, mevcuttur.

Bir takım kullanımlarında, bilhassa cümlede ikinci bir *imêş* veya *iken*’in varlığında, dolaylılık anlatımından uzaklaşarak veya boşalarak yalnızca yahut baskın olarak pragmatik anlamıyla modal söz olarak karşımıza çıkan ek-fiil parçacığı *imêş*’in (Kazan) Tatar Türkçesinde diğer bir dolaylılık işaretleyicisi olan *iken*’den (kısmen) ayrıştığı en belirgin yön söz dizimindeki yer değişkenliği ve taşıdığı pragmatik anlamların çeşitliliğidir. Bu özelliği dolayısıyla da sözlük ve gramer kitaplarında modal söz olarak verilir; ancak bununla birlikte *imêş* dolaylılık anlatımını ve ek-fiil parçacığı olma hususiyetini kuvvetle muhafaza etmektedir. Ayrıca, *imêş* ek-fiil parçacığı (Kazan) Tatar Türkçesinde söz dizimindeki yer değişkenliği vasıtasıyla cümlede önemli bilgiyi vurgulama işlevine de sahiptir. Bu özelliği Kıbrıs ağzında *imiş*’in kullanımıyla benzeşmektedir. Türk dünyasının biri Kuzey-Batı, diğeri Güneydeki iki ayrı coğrafyasında müşahade edilen bu değişkenliğin sebebinin komşu dil ilişkileri ile irtibatlı olarak (kopyalama ve yönü bakımından) incelenmesi mümkündür. Bunların yanında Başkurt, Özbek gibi bir kısım Türk Lehçelerinde de *imêş*’in söz diziminde yer değişkenliği mevcuttur.

KAYNAKÇA

- A STRAUGHN Christopher (2011), *Evidentiality in Uzbek And Kazakh*. A Dissertation Submitted to The Faculty of The Division of The Humanities. In Candidacy For The Degree of Doctor Of Philosophy, Department Of Linguistics, The University Of Chicago,
<http://home.uchicago.edu/~straughn/StraughnDraft.pdf>,
 (ET: 10.01.2012).
- AIKHENVALD A. Y. (2004), *Evidentiality*, Oxford University Press, New York.
- AKSU-KOÇ Ayhan (2000), “Some aspects of the acquisition of evidentials in Turkish”, (Ed. Bo Utas & Lars Johanson), *Evidentials: Turkic, Iranian, and neighboring languages*, Mouton de Gruyter, Berlin and New York, 15-28.
- AKSU-KOÇ A. ve ÖGEL-BALABAN H. ve ALP I. E. (2009), “Evidentials and source knowledge in Turkish”, (Ed. S. A. Fitneva ve T. Matsui), *Evidentiality: A window into language and cognitive development, New Directions for Child and Adolescent Development*, Jossey-Bass, San Francisco, 13–28.
- BACANLI Eyüp (2005), “Türkçede Dolaylılık İşaretleyicilerinin Pragmatik Anlamları”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 2/4: 35-47.
- BACANLI Eyüp (2008), “Türkiye Türkçesinde –miş Ekinin Dolaylılık ve Dolaylılık-Dışı Kullanımlarında Zamansal Atıf”, *Bilgi* 44/ Kış: 1-24.
- CSATÓ Éva Ágnes (2000), “Turkish -miş and imiş items”, (Ed. Bo Utas ve Lars Johanson), *Evidentials: Turkic, Iranian, and neighboring languages*, Mouton de Gruyter, Berlin and New York, 29-43.
- DE HAAN Ferdinand (2005), “Coding of Evidentiality”,
<http://www.u.arizona.edu/~fdehaan/papers/evid1.pdf>,
 (ET: 10.01.2012).
- DEMİR Nurettin (2002), “Kıbrıs Ağızlarında imiş hakkında”, *Bilgi* 23/Güz: 129-139.
- DOSTMUHÄMMÄD Xurşid (1995): *Cäcmän*, Şarq, Taşkent.
- DWYER Arienne (2000), “Direct and Indirect Experience in Salar”, (Ed. Bo Utas ve Lars Johanson. *Evidentials: Turkic, Iranian, and neighboring languages*, Mouton de Gruyter, Berlin and New York, 45-60.
- GÜL Demet (2006), “Basic semantics of turkish evidential”, *International Conference on Turkish Linguistics (ICTL)* 14: 177-187.
- HANGİLDİN V.N. (1959), *Tatar Têlé Grammatikası*, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan.
- JOHANSON Lars (1999), “Typological notes on aspect and actionality in Kipchak Turkic”, (Ed. Werner Abraham & Leonid Kulikov), *Tense-Aspect, Transitivity and Causativity*, John Benjamins Publishing Company, Philadelphia, 171-184,
<http://www.turkiclanguages.com/www/Johanson1999Kipchak.pdf>, (ET: 10.01.2012).
- JOHANSON Lars (2000), “Turkic Indirectives”, (Ed. B. Utas ve L. Johanson), *Evidentials: Turkic, Iranian, and Neighboring Languages*, Mouton de Gruyter, Berlin-New York, 61-87.

- JOHANSON Lars (2003), “Evidentiality in Turkic”, (Ed. A. Y. Aikhenvald ve R. M. V. Dixon), *Studies in Evidentiality*, John Benjamins, USA, 273-290.
- JOHANSON Lars (2006), “Indirective sentence types”, *Turkic Languages* 10, 73-89,
<http://www.turkiclanguages.com/www/TIL10A/03Johanson.pdf>, (ET: 10.01.2012).
- JOHANSON Lars (2009), “Modals in Turkic” (Ed. Bjoern Hansen ve Ferdinand de Haan) *Modals in the languages of Europe, A reference work*. (Empirical Approaches to Language Typology 44, Mouton de Gruyter, Berlin ve New York, 487-510.
- FINTEL Kai von (2006), “Modality and Language”, (Ed. Donald M. Borchert), *Encyclopedia of Philosophy -Second Edition*, MacMillan Reference USA, Detroit,
<http://mit.edu/fintel/www/modality.pdf>, (ET: 25.03.2012).
- KILIÇ Filiz (2005). “Kırgız Türkçesinde Algısal Delile Dayalılık”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 2/1, 68-113.
- KIRAL Filiz (2000), “Reflections on -miş in Khalaj”, (Ed. Bo Utas ve Lars Johanson), *Evidentials:Turkic, Iranian, and neighboring languages*, Mouton de Gruyter, Berlin and New York, 89-101.
- LEVONTINA Irina (2011), “Xenomarkers in Russian”, *5th International Conference on Meaning-Text Theory*,
<http://olst.ling.umontreal.ca/pdf/proceedingsMTT2011.pdf>
(ET: 04.02.2012).
- MENZ Astrid (2000), “Indirectivity in Gagauz”, (Ed. Bo Utas ve Lars Johanson), *Evidentials:Turkic, Iranian, and neighboring languages*, Mouton de Gruyter Berlin and New York, 103-114.
- ÖNER Mustafa (2009), *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*, TDK, Ankara.
- ÖZMEN VELD Neslihan (2006), “Anlamsal Ve Edimsel Düzlemde Türkçede Tanıtsallık”, *Dil ve Edebiyat Dergisi / Journal Of Linguistics And Literature* 3/2.
- PALMER F. R. (2001), *Mood and modality* (2nd ed.), Cambridge University Press, Cambridge.
- PERELMUTTER Renee (2009), ”Pragmatic Functions of Reported Speech with *jako* in the Old Russian Primary Chronicle”, *Journal of Historical Pragmatics* 10/1, John Benjamin Publishing Company. 108–131,
<http://perelmutter.net/perelmutter-jako.pdf>, (ET: 04.02.2012).
- PETERSON Tyler ve DÉCHAINED Rose-Marie ve SAUERLAND Uli (2010), “Evidence from Evidentials”, *University of British Columbia Working Papers in Linguistics*,
<http://semanticsarchive.net/Archive/WI5NjEzY/EvidenceFromEvidentials.pdf>, (ET: 10.02.2012).
- PORTNER Paul (2009), *Modality*, Oxford University Press, Oxford, New York.
- RAKHILINA Ekaterina (1996), “Jakoby comme un moyen de médiatisation en russe”, (Ed. Z. Guentchéva), *L'énonciation médiatisée*, Peeters, Louvain, 299-304.
- RTS (1996), *Russko-Tatarskiy Slovar'*, Tatarskoe Knijnoe İzdatel'stvo, Kazan'.

- SLOBIN Dan I. ve AKSU A. Ayhan (1982), “Tense, aspect and modality in the use of the Turkish evidential”, *Tense-aspect: Between semantics and pragmatics*, Benjamins, Amsterdam, Philadelphia. 185-200.
- STOTT Aislin ve SMITH Morgan ve CHANG Tyler ve BOND Alicia (2010), “Which -miş is MIŞ?: Turkish indirectivity and negative scope”, *University of British Columbia Working Papers in Linguistics*,
<http://semanticsarchive.net/Archive/WI5NjEzY/EvidenceFromEvidentials.pdf> (ET: 10.02.2012).
- TG II (1998), *Tatarskaya Grammatika II*, Tatarskoe Knijnoe İzdatel'stvo, Kazan'.
- TRS (1995), *Tatarsko-Russkiy Slovar'*, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan.
- TTAS I (1977), *Tatar Têlênêñ Añlatmalı Süzlegé*, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan.
- VAIDYA, Anand (2011), "The Epistemology of Modality", (Ed. Edward N. Zalta), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2011 Edition)*,
<http://plato.stanford.edu/cgi-bin/encyclopedia/archinfo.cgi?entry=modality-epistemology>,
 (ET: 25.03.2012).

Genel ağ (internet) kaynakları

- kitaphane.tatarstan.ru/file/КИЯУ.doc (ET: 10.01.2012)
- kitaphane.tatarstan.ru/rus/file/pub/pub_26946.doc (ET: 10.01.2012)
- miras.belem.ru/system/files/Ebugalisine.doc (ET: 04.01.2012)
- miras.belem.ru/system/files/Nejip_0.doc (ET: 10.01.2012)
- <http://adiplar.narod.ru/esh.htm> (ET: 10.01.2012)
- <http://beznen.ru/basma/2011-23/tatar-jurnalistina-yala-yagalar/>
 (ET: 10.01.2012)
- <http://beznen.ru/basma/2011-27/bolgarmi-tatarmi/> (ET: 10.01.2012)
- <http://etymolog.ruslang.ru> (ET: 04.01.2012)
- <http://gabdefat.ru/akcharlak/?id=78> (ET: 10.01.2012)
- http://gabdullatukay.ru/tat/index.php?option=com_content&task=view&id=161&Itemid=37 (ET: 10.01.2012)
- http://gabdullatukay.ru/tat/index.php?option=com_content&task=view&id=1502&Itemid=40 (ET: 10.01.2012)
- http://gabdullatukay.ru/tat/index.php?option=com_content&task=view&id=2284&Itemid=169
 (ET: 10.01.2012)
- http://galimyan-gilmanov.ru/albastilar/albastilar_3.htm
 (ET: 10.01.2012)
- <http://gim1963.narod2.ru/biography/IREK.pdf> (ET: 10.01.2012)
- <http://kitap.net.ru/gylmanov/32.php?lang=tat> (ET: 10.01.2012)

Turkish Studies

-
- <http://kitap.net.ru/mohajirlar.php> (ET: 10.01.2012)
<http://kiziltan.ru/tat/news/denia/2140.html> (ET: 10.01.2012)
<http://kiziltan.ru/tat/news/denia/action..page.30> (ET: 04.01.2012)
<http://matbugat.ru/news/?id=5209> (ET: 05.01.2012)
http://mtss.ru/?page=/f_bajram/daladagi-t (ET: 10.01.2012)
http://mtss.ru/?page=/f_bajram/daladagi-t (ET: 10.01.2012)
<http://shigriyat.ru/authors/tukai/372> (ET: 04.01.2012)
<http://shigriyat.ru/authors/tukai/381> (ET: 10.01.2012)
<http://tatar.com.ru/lib/red.php> (ET: 10.01.2012)
<http://tazbash.narod.ru/Aforizmnar/Makallar/Makal10/>
(ET: 10.01.2012)
<http://www.bulmas.ru/?act=singers&id=117&all=1> (ET: 10.01.2012)
<http://www.gabdelfat.ru/stat/apas.html> (ET: 04.01.2012)
http://www.gabdullatukay.ru/tat/index.php?option=com_content&task=view&id=945&Itemid=121
(ET: 10.01.2012)
<http://www.kaefnichek.ru/post/view/270/16/2327> (ET: 04.01.2012)
<http://www.tatar.com.ru/lib/mohajirlar3.php> (ET: 05.01.2012)
<http://www.tuntarem.narod.ru/kitap/6-485-568.doc> (ET: 05.01.2012)
http://www.webkitap.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=475:legendalartatar&catid=162:legenda&Itemid=10
(ET: 10.01.2012)
www.tuntarem.narod.ru/kitap/6-485-568.doc (ET: 04.01.2012).